

त्रैमासिक

ज्ञात्सुप्रत्यय

प्रथम अंक दुमरा जाने नं मार्च - २०१८

An Internationally Referred, Registered & Peer Reviewed
Research Journal in Marathi

स्वविषयक जाणिवांचा आविष्कार

महाराणा प्रतापसिंह !

श्री संत सेवालाल महाराज !

मारा
आणे
लेकरू

घरटं

माराठी
ठांवितेतील
नायक-नायिका

द्वा. गोविंद माहेश्वरी

PRINTED MATTER

प्रति,

प्रेषक : डॉ. दिलीप सावंत

'प्रवीण', वाहतुकनगर, कंधार, जि. नांदेड - ४३९ ७९४

मो. ९८६०५९९०६९

'आत्मप्रत्यय' हे त्रैमासिक मालक, प्रकाशक व संपादक, डॉ. दिलीप सावंत यांनी देवदत्त देशपांडे यांच्या सारंग प्रिंटिंग प्रेस, संत नामदेव संकुल, विखलवाडी कांनर, नांदेड येथे मुद्रित करून 'प्रवीण', सारंग प्रिंटिंग प्रेस, संत नामदेव संकुल, विखलवाडी कांनर, नांदेड येथे प्रकाशित केले.

संपादक

डॉ. दिलीप सावंत

शोधनिबंध पाठविण्यासंबंधी माहिती

३. शोधनिबंध ई-मेल ने पाठवावा

E-mail : dilipsawantkandhar@gmail.com

२. शोधनिबंधाची सि.डी. व प्रिंट कॉपी फक्त पोष्टानेच पाठवावी. सि.डी. व प्रिंट कॉपी पाठविणे आवश्यक.

३. शोधनिबंध हा Adobe Pagemaker मध्ये ISM-DVB-TTDhruv, font Size-15 व Leading 15.5 मध्ये टाईप केलेला असावा.

४. संदर्भ सूचीत लेखकाचे नाव, ग्रन्थाचे शीर्षक, प्रकाशन स्थळ, प्रकाशन वर्ष व पृ.क्र. असणे आवश्यक.

५. शोधनिबंधासोबत शोधनिबंध स्वतःचा असल्याचे पत्र स्वतःच्या सहीने पाठवावे.

६. शोधनिबंध पाठवत असताना कॉम्प्युटर संदर्भात शंका किंवा अडचण आल्यास संतोष जाधव, भ्रमण ध्वनी - **9604296254** यांच्याशी संपर्क साधावा.

७. शोधनिबंध हा जास्तीत जास्त ३ पृष्ठांचा असावा.

८. वार्षिक वर्गणी डॉ. दिलीप सावंत या नावाने पुढील खात्यावर जमा करावी.

९) स्टेट बँक ऑफ हैद्राबाद, शाखा कंधार, खाते क्र. **52175239511**

CORRESPONDENCE ADDRESS

EDITOR

Dr. Dilip Sawant

Praveen Nivas, Wahatuk Nagar,
Kandhar - ४३१७१४
Maharashtra State
Mob.- 9860599061

अनुक्रमणिका

१. वॉन्टेड : शिक्षण व्यवस्थेतील वास्तवाचा पंचनामा - प्रा. जवाहर मोरे	३
२. महात्मा फुले यांनी स्त्री शिक्षणासाठी केलेले कार्य - डॉ. कदम संतोष	३२
३. डॉ. जी.डी. बापू लाड यांचे स्वातंत्र्य चळवळीतील योगदान -प्रा. गावडे एस.एम.	३६
४. रा.र. बोराडे : एक सिद्धहस्थ ग्रामीण कथाकार - डॉ. केशव पाटील	२२
५. आदिवासी समाज- स्त्री जीवन आणि कल्याणकारी योजना - डॉ. विजय बापू गायकवाड	३५
६. जीवन जाणीवेची अस्वस्थ कविता : कोङ्वाडा - प्रा. ज्ञानेश्वर गायकवाड	३९
७. तमाशा लोकरंगभूमीची संकल्पना व स्वरूप - डॉ. जगदीश कदम, डॉ. संजीवकुमार पांचाळ	४३
८. आदिवासी लोकसंस्कृती व कादंबरी - डॉ. उगले ए.बी.	४८
९. केशवसुत (कृष्णाजी केशव दामले) - प्रा. डॉ. चित्रा म्हाळस	५२
१०. संत तुकारामाच्या अभंगातील प्रबोधन - प्रा. श्रीराम मारोतराव कहाळे	५७
११. शासकीय सेवेतील शीलवंत सालोमन - प्रा. डॉ. राजकुमार मस्के	६३
१२. मराठी भाषेची अस्मिता की अस्मितेचे राजकारण - प्रा. कदम एम.उर, प्रा. विजापुरे बी.ही.	६९
१३. प्राचीन भारतातील विद्वान स्त्री - लोपामुद्रा - डॉ. झेड एम. अली.	७४
१४. लोकगीत म्हणजे काय ? - प्रा. डॉ. भगवान तुकाराम दिरंगे	७८

आहे तो बोराडेंच्या कथेनी जपलेला आहे. म्हणुन ही मराठवाड्याची कथा होते. 'पायतलं अवसान निघून जाण'. 'भोद तुडविल्यागत त्याची पाट तुडवू लागला' 'सूतकी चेहरे करून बसले' 'कासरें ओढुन बैल थांबवावेत तशी ती थांबली' अशा कित्येक प्रतिमातून मराठवाडी माणसांच्या वागण्यातील लकवी चित्रित होतात. त्यांच्या एकुणच कथांची निर्मिती ग्राम्य परिसर आहे. पहाट वेळ, दुपार, संध्याकाळ, रात्र इत्यादी घटकानुसार क्रियारत राहणारी प्रसंग त्यांच्या कथेतून चित्रित होतात. ग्रामीण शब्दकळेचा प्रसंगानुरूप वापर करून हुबेहुब प्रसंग उभा करण्याची त्यांची हतोटी लक्षणीय आहे. मराठवाड्याचे प्रादेशिक विविधांगी रुपे त्यांच्या कथांतून सापडतात. प्रदेशपेक्षा प्रदेशातील ग्रामीण वास्तव चित्रित करण्यात बोराडेना अधिक रस आहे. समूहमनाचे चित्र रंगविण्यापेक्षा व्यक्तीमनाचा तळ शोधण्यात ती अधिक-अधिक धडपडते. ग्रामसंस्कृतीत जगणाऱ्या जागल्याचे मनस्वी भावाविश्व, भावमनातील गुंतागुंत, हळदय हेलावून टाकणारे जीवनानुभव बोराडेनी आपल्या कलाकृतीतून चित्रित केले आहेत. ही ग्रामसंस्कृतीची जपवणूक होय. मराठवाड्याचे हुबेहुब चित्र बोराडेनी साहित्य कलाकृतीतून उत्तरविले म्हणुन बारोडे एक सिध्दहस्थ ग्रामीण कथाकार ठरतात.

संदर्भ :-

१. बोराडे रा.र.- वानवळा (प्रस्ता) अमेय प्रकाशन नागपूर/प्र.अ. १९७९/पृ.क्र.०४
२. मेदकर प्रकाश-प्रतिष्ठान(रा.र. बोराडे विशेषांक) मे.जून.जूलै.ऑगस्ट १९७९ पृ.क्र. ५४
३. बोराडे रा.र. -मळणी, मेहता पब्लिशिंग हाऊस, पुणे, द्वि.अ. १९८२, पृ.क. १२७
४. तत्रैव-पृ.क्र. १५७
५. वाघचौरे भिमराव, रा.र. बोराडे यांचे साहित्य : स्वरूप आणि आस्वाद, विहित प्रकाशन, औरंगाबाद प्र.आ. १९९९

५) आदिवासी समाज - स्त्री जीवन आणि कल्याणकारी योजना

डॉ. प्रा. विजय बापू गायकवाड, एम.व्ही.पी. कन्या महाविद्यालय इस्लामपूर
मोबा - ९४२३८१०४३०

आदिवासी हे त्या त्या प्रदेशातील मूळ रहिवासी असतात. प्राचीन भारतीय ग्रंथानी आदिवासांची उल्लेख अरण्यात राहणारे म्हणून 'आरण्यक' असा केलेला आहे. आदिवासींना वनपरिसरात वास्तव्य करणारे म्हणून वनवासी म्हटले जाते. हे लोकरानावनात, गिरी-कुहारात पिढ्यान पिढ्या राहतात म्हणून त्यांचा उल्लेख 'गिरिजन' असा ही केला जातो. आदिवासी पिढ्यान पिढ्या तेथील निर्संगासी तादाम्य पावलेले असतात. ते स्वच्छंदी, समाधानी, आनंदी जीवन जगणारा आदिम लोकसमूह म्हणजेच आदिवासी समाज होय. आदिवासी समाजाची व्याख्या करताना गिलीन म्हणतात- 'एकाच सामुहिक भूभागावर वसती करणारा, एकच समान भाषा बोलणारा, आणि एकाच चालीरितीचे आचरण करणारा समाज म्हणजे आदिवासी समाज होय.'^१

२) आदिवासी समाज आणि संस्कृती -

आपल्यासमोर आदिवासी म्हटंल की डोंगर द-याखो-न्यात उघडा - वाघडा फिरणारा, पाना - फुलांनी, झाडांच्या सालींनी शरीर सजवणारा, चित्रविचित्र आवाजकाढणारा, काळा कुळकूळीत, काटक, चपळ, धाडसी असा समाज डोळ्यासमोर उभा राहतो. फळं कंदमुळं खाणारा, शिकारीसाठी रात्रिंदिवस जंगलता फिरणारा, बेदरकार, बिनडोक समूह, तिरस्काराने ज्याला मानवी पशू, रानगट, रानटी समजतात. आदिवासींच्या प्रतिमेला चित्रपट, दूरदर्शन मालिकांसारख्या माध्यमांनी खूपच खतपाणी घातले, बदनाम ही केले. आदिवासी समाज मात्र माध्यमांनी वर्णन केल्यापेक्षा वेगळा आदर्श मानवतावादी संस्कृती जपणारा मानावा लागेल. थोर समाज शास्त्रज्ञ बा ओस यांनी आदिवासी समाजाची केलेली व्याख्या त्यांच्या आदर्शपणाची साक्ष आहे ते म्हणतात, "आदिवासी म्हणजे आर्थिक दृष्ट्या स्वतंत्र असा समूह की जो एकच भाषा बोलतो" आणि इतर लोकांपासून संघटितपणे आपले संरक्षण करतो.^२ स्वावलंबन आणि समूह संरक्षण हे आदिवासींचे जीवन मूल्य आदर्शवत ठरते. आदिवासींचे वन परिसरात वेगवेगळे समूह असले तरी सर्व आदिवासी एकविचारी असून त्यांची संस्कृती एक जिनसी असते. मानवजातीमध्ये अस्मिता आणि नीतिमत्ता जपणारी जमात म्हणून आदिवासींचा आदराने उल्लेख करावा लागेल. जेव्हा समुदायाची

आदिवासीची सर्वांगीण प्रगती साधण्याचा प्रयत्न उवळवतो.

निष्कर्ष :-

आदिवासी समाज या क्षेत्राचा आदिम लोकसमूह आहे. तेच त्या त्या भूप्रदेशाचे मालक ठरतात. ते बनात राहतात म्हणून ते जंगलाचे राजे असून आदर्श मानवतावादी संस्कृतीचे मानदंड ठरतात. आदिवासी समाजात स्त्री दक्षिण्य वृत्ती, महिलांच्या सन्मानास आणि विकासासाठी पोषक ठरते. कल्याणकारी योजना पूर्णपणे त्यांच्या पर्यंत पोहोचत नाहीत पण स्वावर्लंबन आणि प्रयत्नवादातून आदिवासी कल्याण साधने त्यांना सहज शक्य आहे.

संदर्भ :-

- १) भारतीय समाज विज्ञान कोश खंड १, संपा. स.मा. गर्ग पृष्ठ २२२
- २) तत्रैव - पृ. २२२
- ३) आदिवासी ठाकर आणि त्यांची लोकगोते - म.रा. लामखडे पृ. १९
- ४) तत्रैव पृ. १७
- ५) 'हाकारा' (आदिवासींची अस्मिता व साहित्य कला विशेषांक २००६) संपा. रामचंद्र मुटाटकर पृ. ८५
- ६) तत्रैव पृ. ९२
- ७) श्री शहाजी छत्रपती महाविद्यालय कोल्हापूर येथील राष्ट्रीय सेमिनारमध्ये सादर केलेला निबंध दि. २३/०१/२०१४

६) जीवन जाणीवेची अस्वस्थ कविता : कोंडवाडा

ज्ञानेश्वर गायकवाड, मु. पो. कुरुक्ष ता. कंधार जि. नांदेड

भ्र. १६६५७०३०४३, १४२०५४०५२९

डॉ बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या विचारांच्या प्रेरणेने १९६० नंतर उदयाय मालेल्या घाडमयीन चलवलीतील पहिल्या पिढीचे महत्वाचे कवी म्हणून पद्यश्री दया पवार यांचा उल्लेख करावा लागतो. दया पवार हे अवघ्या महाराष्ट्राला परिचित झाले ते त्यांच्या 'कोंडवाडा' या १९७४ साली प्रकाशित झालेल्या कवितासंग्रहामुळे. तत्पूर्वी नामदेव ढसाळ यांचा 'गोलपिटा' तर यामन निंबाळकर यांचा 'गावकुसाबाहेरील कविता' हे दोनचं कवितांचे संग्रह १९७३ ला प्रकाशित झाले होते. 'गरज ही शोधार्ची जननी तर कविता ही वेदनेची जननी' असे म्हटले जाते. तद्वतच दया पवार यांच्या आयुष्यात जी दुःखे आली ती दुःखे निमुटपणे पचवत स्वतः चे आयुष्य रिकामे घालवणे पवारांना जमले नाही. दया पवारांच्या दुःखांना, वेदनेला कवितेच्या रूपाने वाट मिळाली. आपले दुःख समाजासमोर नुसतेच मांडून पवार थांबले नाहीत. तर त्यांची वेदना ही त्यांनी विद्रोही स्वरूपात मांडली. त्यांनी या देशाला, धर्माला, संस्कृतीला विद्रोही घरूपात प्रश्न विचारून भंडायून सोडले.

दया पवारांच्या कवितेत वेदना आणि विद्रोह हे दोन प्रवाह प्रामुख्याने आढळताना दिसतात. पवार हे आपले दुःखच मांडत नाहीत तर त समाजाचेही दुःख मांडतात. नुसती वेदना मांडून पवार थांबत नाहीत तर ते इथल्या वर्णव्यवस्थेशी, समाजव्यवस्थेशी बंड करून, विद्रोह करून उठतात. दया पवारांच्या कवितेचा वैचारिकता हा एक स्थायीभाव मानावा लागतो. माणूसकी आणि माणसाला केंद्रस्थानी मानून दलित कविता लिहिली जाते. तद्वतच पवारांच्या कवितेचा विषयही माणूसच होता. अशा या विचारांच्या क्रांतिपर्वत दया पवारांची कविता घडत गेली.

'कोंडवाडा' या शब्दाचा अर्थ:-

हा देश म्हणजे माणसांचा कोंडवाडा. वर्षानुवर्षे, शतकानुशतके, हजारो वर्षे या दलित माणसांनी भोगलेला हा कोंडवाडा आहे. पिढ्यान पिढ्याच हे दुःख आहे. हजारो वर्षे ह्या समाजव्यवस्थेने या माणसाला कोंडवाडयात ठेवले होते. गावात मोकाट जनावरांचा पायबंद घालण्यासाठी कोंडवाडा असतो. जनावरांना त्यात डांबून ठेवले जाते. त्याचप्रमाणे हा दलितांना डांबून ठेवलेला हा कोंडवाडा आहे. 'कोंडवाडा' या समर्पक अशा शिर्षकातून दया पवारांनी हजारो वर्षांच्या अमानुषपणाचे चित्र